

УДК 81'25-112=161.2-051В. Коптілов

**ТАРАС ШЕВЧЕНКО – ЕДУАРД МОНІК – ВІКТОР КОПТІЛОВ:
У СИЛОВОМУ ПОЛІ КОБЗАРЕВОГО СЛОВА**

Ірина Одрехівська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
E-mail: irynaodr@yahoo.com*

Запропоновано перекладознавчий аналіз українського перекладу вірша “Poème pour Taras” франкомовного поета, вихідця з острова Маврикій Е. Моніка, що його здійснив В. Коптілов. Обґрунтовано концептуалізацію Шевченкового слова у сприйнятті іншомовного поета, пропущену крізь призму картини світу Е. Моніка, та окреслено характер репрезентації цих рис в українському перекладі В. Коптілова.

Ключові слова: переклад, Тарас Шевченко, Едуард Монік, Віктор Коптілов, постколоніальна література, франкомовні країни.

Цікавими для перекладу постають твори із “естетичною дистанцією” (від нім. *ästetische Distanz*), тобто із високим ступенем несподіваності й розмаїттям одивнених асоціацій та образів, що впливають із надр народної творчості певного краю. Ще І. Франко акцентував увагу на зв’язку літератури та географії: “Інакше виглядають твори штуки, що повстали в глибині сухого краю, а інакше – ті, що витворені близько моря” [8, с. 10]. Ця думка віддзеркалює характер літератури островів Індійського океану – Мадагаскару, Маврикію та Реюньйону, які в середині ХХ ст. у хвилі національно-визвольної боротьби здобули свободу від колонізаторів (зокрема Маврикій 1957 р. позбавився статусу британської колонії). У 1980-х рр. В. Коптілов у рамках роботи в Секретаріаті ЮНЕСКО з питань культурного представництва співпрацював із представниками молодих літератур постколоніальних країн (А. Лопес, Е. Гліссан та інші) й товаришував із Е. Моніком – відомим маврикійським поетом. Тому не випадково, що на сторінках “Всесвіту” із репрезентативною передмовою “Слово, що розвиває мовчання” український перекладач підготував добірку поезій знакових франкомовних літераторів індоокеанського архіпелагу: Ж. Ж. Рабеарівелу, Ж. Рабеманандзари, Ф. Ранаїву, Б. Гамалії та Е. Моніка.

Поетика Е. Моніка, володаря літературної премії Г. Аполлінера та нагороди Академії Франції, глибоко пов’язана з традиціями його землі – гористого, вулканічного острова Маврикій: “Його голос резонує як широкий океан”, а “слово вибухає із силою вулкана” [3, с. 53]. Відстоюючи концепцію інтелектуального “негритюду”, Е. Монік артикулює необхідність духовної деколонізації острова, відродження патріотизму та подолання культурної замкнутості, у буквальному сенсі “острівності” (за формулюванням самого поета “*insularité*”). Зокрема, в лекції із маврикійських студій в Каліфорнійському університеті Е. Монік виокремлює поняття “freedom” (свобода) та “liberation” (визволення): свобода – це

вічне, це безкінечність, це праматерія людського життя, тоді як визволення – це поступовий рух до свободи. Схожу проєкцію наводить Віра Річ у передмові до своїх перекладів білоруської поезії: на її переконання, поняття “свобода” (по-білоруськи) варто передавати лексемою “freedom” (“personal liberty”, “the power of self-determination”), тоді як “воля” – “liberty” [10, с. 8–9].

Власне, концепт “свобода” Е. Монік вербалізує у наскрізному для його поезики образі “моря”, звідси й назва славетної поеми “Les Manèges de la mer” (у В. Коптілова – “Ігри моря”). Відповідно, “острів” стає матеріалізацією сутності поняття “визволення”, метафорично зображеного як “полум’я до свободи”: “*Острове! Країно моя! / Ти світиш, наче полум’я!*” [6, с. 55]. У руслі цієї думки, Е. Монік вказує на характерність пан-африканського модусу буття “у світлі” й опозиціонує європоцентричному погляду тлінності життя, який сягає ще образності Шекспіра, який для маврикійських острівчан цілком чужинний: “*Tomorrow, and tomorrow, and tomorrow, / Creeps in this petty pace from day to day, / To the last syllable of recorded time; / And all our yesterdays have lighted fools / The way to dusty death*” [12, с. 882] (у перекладі Бориса Тена: “*Завтра, завтра, завтра... / А дні дрібними кроками повзуть / Аж до останньої життя сторінки. / Всі “вчора” лиш освітлювали шлях / До тліну смерті*” [9, с. 410]). Маврикійці живуть “під сонцем”, у їхній картині світу життєвий шлях веде до сонця. У цьому контексті поезію-верлібр Е. Моніка “*Poème pour Taras*”, присвячену Т. Шевченку, слід розглядати не як просто твір на пошану великого українського поета, а як “гімн світла” духовному батьку України.

Прочитуємо кульмінацію вірша “*Poème pour Taras*”:

*“Je dis ton nom et l’Ukraine soudain
Est une île dont je mesure les arcs-en-ciel
Je sais maintenant que tu habites la lumière...”* [11, с. 265].

Як видно, маврикійський поет транспонує із семіотичної сфери маврикійської культури метафорику образів *острова* й *світла* та проєктує їх вербалізований смисл у матерію вірша про Україну та Т. Шевченка. Згідно з формулюваннями Е. Моніка, Т. Шевченко став для українців тим “духовним деколонізатором”, якого шукає Маврикій. Вдало відчитує цей образний “колаж” у своєму перекладі В. Коптілов:

*“Промовляю ім’я твоє – Україна
Постає наче острів раптово увесь у веселках,
І я знаю тепер: ти живеш у світлі...”* [11, с. 266].

Ключ до метафорики свого вірша Е. Монік експлікує у виступі з нагоди відзначення річниця від дня народження Т. Шевченка в Київській опері: “*Від Моринців до Канева Шевченків шлях сяє безліччю віх-уроків, найповчальніший з яких полягає в тому, щоб не коритися лихій долі. Він сказав “ні” нещастю попри бідність, кріпацтво, тюрми, заслання, самотність. Тарас завжди відмовлявся здаватися. [...] Я просто хочу, щоб ви знали, що я, котрий походить здалеку, з острова Маврикій, розташованого на південному сході від африканського побережжя, у просторах Індійського океану, теж близько до серця сприймаю той дар непокори лиху, який мав Тарас Шевченко. Я люблю і поділяю його ідеали шукача свободи. Для мене він вірець і джерело насаги так само, як і для всього*

світу. У час, коли ми живемо, у цей тривожний час нашої історії нам варто повернутися до таких скарбів, як Тарас Шевченко, задля того, щоб набратися у них сили **відсунути темряву і наблизити день**” (переклад – проф. О. І. Чередниченка) [11, с. 263]. Бачимо, що навіть у виступі Е. Монік акцентує концептуальну нитку образів, доміантних у його сприйнятті Т. Шевченка: життєвий шлях Кобзаря *схе* із Моринців до Канева, роль Кобзаря розтлумачено як *шукача свободи*, щоб **відсунути темряву**, тобто віднайти світло / сонце для початку нового дня.

Варто наголосити, що саме завдяки ретельності та науковій далекоюсяжності О. Чередниченка, який на сторінках посібника “*Théorie et pratique de la traduction*” помістив у власному українському перекладі виступ Е. Моніка та вірш-присвяту маврикійського поета “Вірші для Тараса” в українській інтерпретації В. Коптілова, ці тексти не загубились серед рукописів, а доступні, щоб провести їхній цілісний перекладознавчий аналіз і поглянути на “ланцюг” інтерпретацій із кількох перспектив.

Передовсім, Е. Монік, безперечно, досягнув могутню силу слова українсько-Пророка через французьку або все ж через англійську Шевиченкіану (англійська – офіційна мова Маврикію та мова навчання у школах і згодом – у британських університетах), в будь-якому випадку – через художній переклад. Отож, свою літературознавчу (інтралінгвальну) інтерпретацію маврикійський поет будував на інтерлінгвальній інтерпретації Шевченкового письма, що по своїй суті вже вторинна. В. Коптілов, відповідно, здійснює інтерлінгвальний переклад інтеріоризованого Е. Моніком образу Шевченка, витвореного в рамках іншої культури, іншої системи цінностей. Тому для перекладача важливо досягнути “інакшість” погляду на Шевченка, так би мовити, екзотики у трактуванні його постаті.

Для прикладу, наведемо початок вірша та його український переклад: “*Je n’ai jamais joué du kobzar entre mon Île et les grands terres de la Planète / Jamais plié bagage pour aller traîner ma solitude dans les steppes du Kazakhstan / Je ne connais pas encore les chemins d’arbres et de vent qui mènent à Moryntsi / J’ai raté tous les departs sur les navires fantômes croissant dans la mer Caspienne / J’attends depuis de longues années de me perdre dans les brumes fertiles de Saint-Petersbourg*” [11, с. 265] – “Я ніколи не був кобзарем, блукаючи по моєму острову і по континентах планети, / Ніколи не збирався тягти за собою самотність мою по казахських степах, / І ще не знаю шляхів, що під **вербами й вітром** у Моринці йдуть, / Я спізнився на привиди кораблів, що плывуть по Каспійському морю, / Я чекаю безліч років, аби загубитись у **важкому тумані Санкт-Петербурга**” [11, с. 265]. Неважко помітити, що Е. Монік прагне представити масштаб постаті Т. Шевченка, при цьому імпліцитно декларуючи мізерність своїх починань. Кожен рядок як окремих смисловий формант починається із заперечення (*jamais, ne...pas*) і розвиває думку навколо певної географічної назви, з якою пов’язана біографія українського поета (*Planète – Kazakhstan – Moryntsi – la mer Caspienne – Saint-Petersbourg*). Мабуть, варто підтримати думку, що географія через поезію постає як “гносеологічна система” погляду на зображуваного [2], відтак франкомовний читач “локалізує” головного персонажа в певних часопросторових та соціокультурних координатах. Для українського читача семантичний потенціал топонімів та їхня функція в перекладі дещо змінюється. На нашу думку, україномовна аудиторія (знайома із творчістю Шевченка ще зі шкільних років) звертатиме пильнішу увагу на асоціації та образи, які виникають в оригінального автора при змалюванні названих місцевостей. Представимо дослівний переклад останнього рядка уривка: “Я довгими роками чекав, щоб загубитись у **плодючих туманах**”

Санкт-Петербурга” [11, с. 265], де вжито епітет “fertile”, один із доміантних у поетиці Е. Моніка. Наведемо приклад з іншого вірша поета (“Parolespoursolderlamer”): “...je suis resté là-bas / où tanguent mes racines / dans une danse fertile”. Власне, художнє означення “плодючий” асоціюється із вдалим сезоном цукрової індустрії, на якій спеціалізується острів Маврикій, проте ця галузь часто потерпає від циклонів, що знищують врожай, тому саме поєднання туману (вологості) та плодючості при описі Санкт-Петербурга постає як щось омріяне, бажане в очах маврикійців. В. Коптілов скористався прагматичною адаптацією, наблизивши характеристику туману до наших стереотипних уявлень – “важкий туман”, що є певною втратою.

Програмним для розуміння сутності вірша стає перший рядок, де Е. Монік вводить образ кобзаря (звернімо увагу, що автор здійснює транслітерацію української лексеми – “kobzar”): “Je n'ai jamais joué du kobzar entre mon Île et les grands terres de la Planète” [11, с. 265]. У творчості Тараса Шевченка образ кобзаря піднявся до рівня символу: народного співця, захисника знедолених та виразника незалежності рідного краю. Саме в такій проекції – ролі кобзаря між островом Маврикій та “великими землями” планети – бачиться Е. Моніком його невиконана, нездійснена місія як поета. В. Коптілов до певної міри “зм’якшив” переклад: “Я ніколи не був кобзарем, блукаючи по моєму острову і по континентах планети” [11, с. 265], оскільки, увівши словосполучення “блукати по острову/континентах”, перекладач не увиразнив місію кобзаря як “культурного представника” острова у світі, відтак змістив феноменологічний акцент автора. Концептуальність Монікового образу кобзаря (відповідно, Т. Шевченка як Кобзаря України) можна найхарактерніше виразити формулюванням Д. Наливайка: “Унікальність духовного світу й творчості Шевченка виявляється в їх незвичайній концентрації навколо центру, яким є вітчизна поета – Україна, її ідеообраз. У літературі романтизму, як ніколи, багато поетів, які були палкими патріотами свої вітчизни, її співцями й захисниками, борцями за її свободу і пророками, проте небагато знайдеться й серед них [...], у кого зосередженість на ідеообразі вітчизни сягала б такої всепроникності, такої духовної і емоційної напруги” (виділення – наші, І. О.) [4, с. 7].

Поглянувши на художній простір вірша, відчутно, що між зачином-проекцією себе на масштабність Кобзаря та кульмінацією вірша, де Україна постає як острів світла, Е. Монік малює словом пейзаж могутнього Дніпра як уособлення Шевченка: “Mais l'encre de Taras mais le fusain de Taras m'ont fait complice de retours d'exils / Ont peuplé ma mémoire de rêves plus que rêvés / Je suis sur les rives du Dniepr partout où sont les fleuves / J'entends une musique peuplée de mots conteurs d'un destin traversé d'images folles et douces / De cette douceur qui a nom exaucement / De cette folie qui a nom incandescence / De cette douceur qui a nom éblouissement / De cette folie qui a nom insurrection / De cette folie douceur qui a nom enchantement [...] Le temps est oublié mais pas le Vivant / L'eau redouble du jeu de clairs miroirs / Ton visage Taras refait l'amont et l'aval / Tu es le cours et l'estuaire” [11, с. 265] – “Але чорнило Тараса і фарби Тараса зробили мене співучасником повороту із заслання / Вони переповнили пам'ять мою мріями й мареннями / Я стою над Дніпром скрізь, де плывуть хвилі річок, / Чую музику, що мовить про долю, повну образів шалю і ніжності, / Ніжності, що має ім'я моління, / Шалу, що має ім'я полум'я, / Ніжності, що має ім'я осіяності, / Шалу, що має ім'я повстання, / Ніжного шалу, що має ім'я чаклування. [...] Забувається час, але не забудеться те, що Живе. / Води ріки відбивають гру віддзеркалень. / У твоєму обличчі, Тарасе, і виток, і гирло ріки, / Ти є плин, що вливається в море” [11, с. 265–266].

Як переконаємось, насичена метафорика Е. Моніка, чітка логізація структури та “візуалізована” манера письма автора в рамках техніки вільного вірша вимагає від перекладача створення адекватної іншомовної “паралелі” (за визначенням В. Коптілова), максимально наближеної до семантики першотвору, її образної структури та стильового ладу. Тому, витлумачуючи оригінал, В. Коптілов принципово послідовний у відтворенні поетичних деталей, зберігаючи “первинну” метафорику (“*complice de retours d’exils*” – “співучасник повороту із заслання”, де “заслання” постає теж як метафора “невідомості, необізнаності”) і створюючи відповідники на основі метонімічного розвитку образів (“*le fusain de Taras*” (дослівно – “вугілля Тараса”) – “фарби Тараса”). Серед пріоритетів перекладача – відтворення інтонаційно-синтаксичної сумірності оригіналу: В. Коптілов зберігає анафоричні паралелізми, що виразно ритмізують поетичну думку немов словесні хвилі Дніпра (“*Ніжності, що має ім’я...*” / “*Шалу, що має ім’я...*”), органічно вловлює фоніку оригіналу, яка творить оказіональну римовану каденцію в межах верлібру (*exaucement/ incandescence/ éblouissement/ insurrection/ enchantement* – *ніжності/ моління/ полум’я/ осіяності/ повстання/ чаклування*), вдається до інвертованого порядку слів задля збереження акцентного вірша (“*Чую музику...*”, “*Забувається час...*”, “*...переповнили пам’ять мою...*”) та вміло маневрує синтаксисом та звукописом, щоб зберегти однотипні конструкції першотвору (“*l’amont et l’aval*” / “*le cours et l’estuaire*” – “*і виток, і гирло ріки*” / “*плин, що вливається в море*”).

Цікавою рисою з погляду лінгвокогнітивного рівня мовної особистості Е. Моніка є метафоричне транспонування семантики дієслова “*peupler*” (“заселяти, розмножуватись”) як синонімічне до “*наповнювати, заповнювати, переповнювати*”, що актуалізовано в наведеному уривку вірша двічі: “*...ont peuple ma mémoire*” та “*J’entends une peuplée de mots conteurs*” [11, с. 265]. На нашу гадку, це вияв історичного минулого Маврикію, який заселяли приїжджі колонізатори, що, безперечно, залишило непроминальний слід у спогадах місцевих жителів. Тому в мовній свідомості автора вживання переносного значення лексеми “*peupler*” цілком закономірне, щобільше – такий варіант актуалізує гуманізаційне начало, “відбиток людської руки” (тобто акцент зміщено на “*хто наповнюватиме*” із просто “наповнювати”). В українському перекладі В. Коптілов віддав перевагу деметафоризації в першому випадку вживання цієї лексеми в оригіналі, обравши нейтральний відповідник “*переповнювати*”, тобто “наповнювати понад міру/ в дуже великій кількості” [7, Т. 6, с. 256], а в другому випадку – інтерпретатор здійснив смисловий перифраз на основі реметафоризації: “*une musique peuplée de mots*” – “*музика, що мовить*”. Окрім того, В. Коптілов тонко відчитує техніку внесення контрасту на основі тавтології в поезиці Е. Моніка: у згаданій синтагмі бачимо “*ont peuple ma mémoire de rêves plus que rêvés*” (дослівно – “населити мою пам’ять мріями, більші ніж омріяними”), в українській інтерпретації – “*переповнили пам’ять мріями й мареннями*”. Як бачимо, перекладач вбудовує в канву перекладного тексту словесну гру синонімічних лексем “*мрія*” та “*марення*”, остання з яких містить сему “уявляти себе кимось / чимось в мрії” [7, Т. 4, с. 626], що цілком вписується в концепцію вірша – духовної сумісності Моніка-Шевченка. Примітно, що тавтологічний контраст, створений у першотворі, В. Коптілов компенсує введенням тавтологічної антитези “*Забувається час, але не забудеться те, що живе*” кількома рядками далі, зберігши графічне виділення останнього слова в ряді великою літерою, тобто відтворивши семантичне навантаження лексеми шляхом графічно маркованої компресії. За І. Волощук, у такий спосіб виділена лексична одиниця зближується із власною назвою, проте не досягає її статусу, радше зберігає свою

понятійність [1, с. 86]. Понятійність, жива сутність у проекції Е. Моніка – “*le Vivant*” – це життєтворчість Т. Шевченка, яка наскрізно пройнята національною ідеєю. У руслі цієї думки у відомій праці “Бунт мас” філософа Хосе Ортеги-і-Гасета є думка про те, що для існування нації достатньо, щоби хтось мав її перед собою як ціль, як мрію [5].

Підсумовуючи варто відзначити новаторство мовної особистості В. Коптілова-перекладача як відкривача нових обріїв франкомовної літератури в українській літературній полісистемі, зокрема поезії постколоніальних країн, та як гідного популяризатора української класики у Франції, про що свідчить переклад вірша Е. Моніка “Вірші для Тараса”. Мовна особистість інтерпретатора при перекладі поезії-присвяти українському Кобзареві – гранично конкретна щодо оригіналу: словесна ощадливість та майстерна метафорика, чітко організований синтаксис із наскрізними паралелізмами та доцільна інтонаційність, інтроспекція в концептуальний вимір поезії Е. Моніка та розуміння прагматики першотвору.

1. Волошук І. І. Графічні способи маркування іронії : (на матеріалі англomовної художньої прози) / І. І. Волошук // Наукові записки Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Сер.: Філологічні науки. Мовознавство. – 2012. – № 1(20). – С. 84–87. 2. Дроздовський Д. Народження тексту з духу землі : (про специфіку сучасної новозеландської поезії) / Д. Дроздовський // Всесвіт. – 2009. – № 3/4. – С. 172–181. 3. Коптілов В. Слово, що розриває мовчання : [про поезію країн Інд. океану] / В. Коптілов // Всесвіт. – 1981. – № 5. – С. 53. 4. Наливайко Д. Шевченко, романтизм, націоналізм / Д. Наливайко // Слово і час. – 2006. – № 3. – С. 3–21. 5. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Х. Ортега-і-Гасет ; [пер. В. Бургардта] // Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гасет. – Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 1994. – С. 15–139. 6. Поезія островів Індійського океану / пер. з фр. В. Коптілова // Всесвіт. – 1981. – № 5. – С. 54–59. 7. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. 8. Франко І. Задачі і метод історії літератури / І. Франко // Збір. творів : у 50 т. / І. Франко ; [ред. П. Й. Колесник]. – Київ : Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 7–16. 9. Шекспір В. Макбет / В. Шекспір ; пер. Бориса Тена // Твори : в 6 т. / В. Шекспір. – Київ : Дніпро, 1986. – Т. 5. – С. 344–415. 10. *Poems on Liberty : Reflections for Belarus* / transl. by Vera Rich. – Radio Free Europe / Radio Liberty Editions, 2004. – 312 p. 11. Tcherednichenko A. I. Theorie et pratique de la traduction : le Francais / A. I. Tcheredncihenko, Y. G. Koval. = Чередниченко О. І. Теорія і практика перекладу. Французька мова : підручник / О.І. Чередниченко, Я.Г. Коваль. – Київ : Либідь, 1995. – 320 с. – Мови фр.; укр. 12. *The Complete Works of William Shakespeare*. – Oxford : Wordsworth Library Collection, 2007. – 1263 p.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО – ЭДУАРД МОНИК – ВИКТОР КОПТИЛОВ: В СИЛОВОМ ПОЛЕ ШЕВЧЕНКОВСКОГО СЛОВА

Ирина Одрехивская

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: irynaodr@yahoo.com*

Предложен переводоведческий анализ украинского перевода стиха “Роème pour Taras” франкоязычного поэта, выходца с острова Маврикий Э. Моника, что его осуществил

В. Коптилов. Обоснована концептуалізація Шевченковського слова в восприятіє іноязычного поета, пропущена сквозь призму картини мира Э. Моника, и проанализировано характер репрезентации этих черт в украинском переводе В. Коптилова.

Ключевые слова: перевод, Тарас Шевченко, Эдуард Моник, Виктор Коптилов, постколониальная литература, франкоязычные страны.

**TARAS SHEVCHENKO – EDOUARD MAUNICK – VIKTOR KOPTILOV:
IN THE FORCE FIELD OF SHEVCHENKO'S WORD**

Iryna Odrekhivska

*Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: irynaodr@yahoo.com*

The paper offers a Translation Studies analysis of Viktor Koptilov's Ukrainian translation of the literary work "Poeme pour Taras" written by E. Maunick, a popular Francophone writer who originally comes from the Mauritius island. The conceptualization of Shevchenko's word in the perception of a foreign poet, since it is mediated through the world view of E. Maunick, is described in the present research. The character of the representation of such particular features in the Ukrainian translation by Viktor Koptilov becomes a central object of the analysis.

Keywords: translation, Taras Shevchenko, Edouard Maunick, Victor Koptilov, postcolonial literature, Francophone countries.

Стаття надійшла до редколегії
21.09.2014 р.

Статтю прийнято до друку
26.10.2014 р.